

200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ
(1820-1895)

Ο άλλος Μαρξ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ «ΠΡΩΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΤΗ»
Οι παρεμβάσεις του στη φιλοσοφία, την πολιτική και την ιστορική επιστήμη
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δημήτρης Καρύδας, Δημήτρης Ψαρράς

19/12 | **ΑΥΤΟ ΤΟ ΣΑΒΒΑΤΟ**
ΜΕ ΤΟ ΦΥΛΛΟ ΤΗΣ «ΕΦ.ΣΥΝ.» ΤΟΥ
ΣΑΒΒΑΤΟΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΕΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ 3,90 €

Σύντομη ματιά σε κλασικές αναφορές για επίκαιρα ζητήματα

Νίκος Ξηρουδάκης

Οι σημερινοί αγωνιστές της κομμουνιστικής προοπτικής χρωστούν πολλά στον **Φρίντριχ Ένγκελς**. Δεν είναι μόνο ο θεμελιωτής και συνιδρυτής του επιστημονικού σοσιαλισμού, μαζί με τον **Καρλ Μαρξ**. Δεν αποτελεί μαζί μ' αυτόν, απλώς τον συν-συγγραφέα του **«Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος»**, όπως είναι ο ακριβής τίτλος του θεμελιώδους έργου του κομμουνιστικού κινήματος που συχνά αναφέρεται ως **«Κομμουνιστικό Μανιφέστο»**. Πρόκειται για μια επισήμανση που έχει τη σημασία της καθώς, ήδη από τον τίτλο, το ιδρυτικό κείμενο του κομμουνιστικού κινήματος παραπέμπει έμμεσα στην **ενδέκατη θέση για τον Φόιερμπαχ**: **«Οι φιλόσοφοι προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τον κόσμο. Το ζήτημα είναι να τον αλλάξουμε.»**

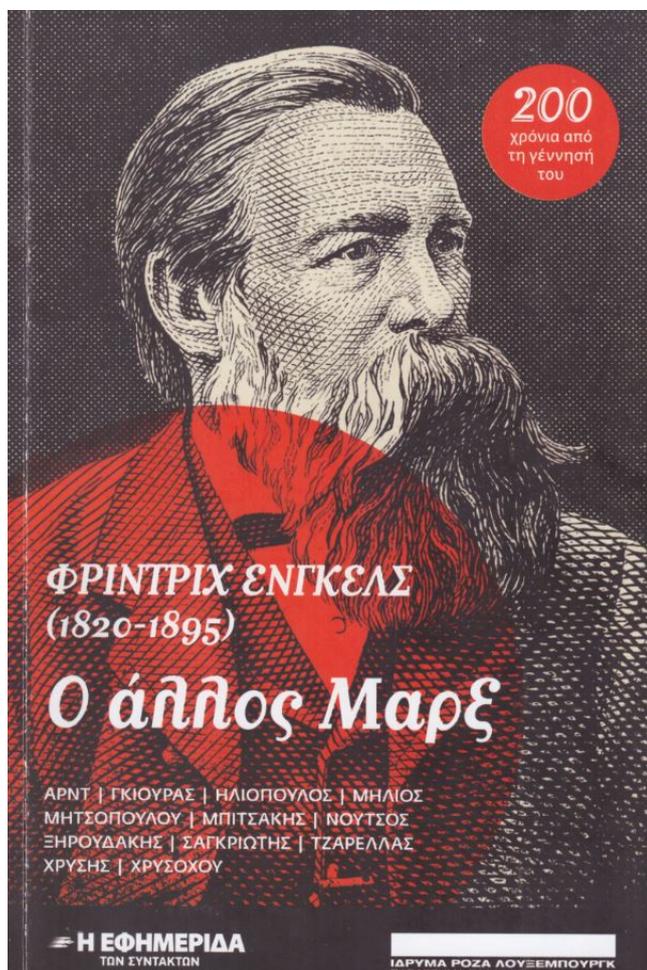
Η **«αλλαγή του κόσμου»** προβάλλει στις μέρες μας όλο και περισσότερο ως αδήριτη ανάγκη, όχι απλώς για τη **βελτίωση** αλλά για τη **διατήρηση** πλέον της ίδιας της ζωής, μιας ζωής με αξιοπρέπεια.

Και γι' αυτό, είναι προφανώς απαραίτητο ένα **σύγχρονο κομμουνιστικό πρόγραμμα και κόμμα**.

Για να γυρίσουμε στον Ένγκελς και το έργο του και, παρακάμπτοντας τους υλικούς όρους της συναναστροφής του με τον Μαρξ: Δεν άφησε απλώς τη σφραγίδα του στο ίδιο το μαρξικό έργο, συχνά ως συν-δημιουργός, συμβάλλοντας δημιουργικά στη συγγραφή του. Ακόμη - ακόμη, η συμβολή του δεν περιορίζεται στην εμβάθυνση και τον εμπλουτισμό του μαρξισμού. Άφησε ένα τεράστιο θεωρητικό και πολιτικό έργο, σχετικά αυτόνομο και πάντα εκκινώντας μεν από τη **φιλοσοφία**, με το βλέμμα όμως **στην προοπτική της πράξης**.

Πρόκειται για έργο που διατηρεί την επικαιρότητά του και σήμερα; Ή καταχωρείται δικαιωματικά μετά πολλών επαίνων ως θεωρητικό κειμήλιο στα σεντούκια των μελετητών της Ιστορίας της παγκόσμιας σκέψης;

Ας εστιάσουμε δειγματοληπτικά σε μερικά σημεία του έργου του για ζητήματα που και σήμερα απασχολούν ή προβληματίζουν.

-Η **Διαλεκτική της Φύσης** γράφτηκε πριν από 150 περίπου χρόνια. Θα περίμενε κανείς ότι οι επιστημονικές αναφορές του βιβλίου αυτού θα είναι τουλάχιστον απαρχαιωμένες και ανεπίκαιρες.

Και όμως: Η αρχή του **Le Chatelier** που εξετάζεται στις Πανελλαδικές εξετάσεις στο μάθημα της Χημείας

(«Κάθε αλλαγή σε κάποιον από τους παράγοντες που επηρεάζουν τη θέση Ισοροπίας μιας αμφίδρομης χημικής αντίδρασης -θερμοκρασία, πίεση, συγκέντρωση των σωμάτων που συμμετέχουν στη Χημική Ισοροπία- μετατοπίζει τη θέση της χημικής ισορροπίας προς εκείνη την κατεύθυνση η οποία τείνει να αναιρέσει την επιφερόμενη μεταβολή»)

και ο **κανόνας του Lentz** στο μάθημα της Φυσικής της Γ' Λυκείου

(«Το επαγωγικό ρεύμα έχει τέτοια φορά ώστε το μαγνητικό πεδίο που αυτό δημιουργεί, να αντιστέκεται στο αίτιο που το προκάλεσε»),

εκφράζουν αυτό ακριβώς: **τη διαλεκτική της Φύσης**. Πίσω και από τις δυο, που τέθηκαν μάλιστα ως ερωτήματα στις πρόσφατες Πανελλαδικές εξετάσεις του 2020, κρύβεται η **Αρχή της Διατήρησης της Ενέργειας**. Αυτή την αρχή, που πρωτοδιατυπώθηκε το 1847, την μελετάει ο Ένγκελς –και μάλιστα, όχι μόνο **ποσοτικά** αλλά και **ποιοτικά** (Ένγκελς, 1963, σ. 33)- μαζί με τις Φυσικές επιστήμες και τα Μαθηματικά, στο έργο του «**Η Διαλεκτική της Φύσης**».

Σε παρόμοια θέματα αναφέρεται και σε άλλα έργα του, όπως στο πολύ σημαντικό **Αντι-Ντίρινγκ** αλλά και στην αλληλογραφία του με τον Μαρξ. Καθώς ο Λένιν ανέπτυξε περαιτέρω τις αρχές του Διαλεκτικού Υλισμού στο έργο του **Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός**, θεωρήθηκε από πολλούς ότι στηρίχτηκε στη Διαλεκτική της Φύσης του Ένγκελς. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ισχύει, καθώς το έργο αυτό του Ένγκελς δημοσιεύτηκε ανολοκλήρωτο, **το 1925, μετά** τον θάνατο του Λένιν.

Σε ολόκληρο το έργο του ο Ένγκελς –ιδιαίτερα στο **Αντι-Ντίρινγκ**- κριτικάρει τους μεταφυσικούς και ειρωνεύεται τους ψευδοεπιστήμονες. Στις μέρες μας, 200 χρόνια από τη γέννησή του, με τους οπαδούς της επίπεδης γης να πολλαπλασιάζονται διαδικτυακά, με τηλεπόρους να αναπτύσσουν από τηλεοπτικού άμβωνος ότι αρειανοί εγκαταβιούν στις σπηλιές κάτω από την Ακρόπολη, με τον άλλοτε υπαρχηγό της Χρυσής Αυγής να έχει προσχωρήσει στους οπαδούς της θεωρίας της κούφιας γης, οι λογαριασμοί με την ψευδοεπιστήμη την οποία πολέμησε το Αντι-Ντίρινγκ κάθε άλλο παρά έχουν κλείσει. Στο έδαφος της υποχώρησης των κατακτήσεων του εργατικού κινήματος, της ανεργίας, της ανέχειας και της κοινωνικής καταστροφής που προκαλεί η καπιταλιστική κρίση, **ανθεί ο ανορθολογισμός** και φυτρώνουν κάθε είδους ψεκασμένοι ταγοί.

Όπως είναι γνωστό, τα έργα των κλασικών δεν γράφτηκαν σε συνθήκες εργαστηρίου, αποστειρωμένου από την πολιτική ταξική πάλη. Συντάχτηκαν **για τις ανάγκες της πολεμικής** της εποχής τους. Όμως, καθώς συμπύκνωναν **θεμελιακές θέσεις του κομμουνιστικού κινήματος**, διατήρησαν διαχρονικά την αξία τους, υπερβαίνοντας συχνά τα κίνητρα της συγγραφής τους. Έτσι, ο Ένγκελς γράφει στον Πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του Αντι-Ντίρινγκ (Ένγκελς, 1963, σ. 25):

«Το ότι είναι ανάγκη η παρούσα εργασία μου να βγει σε καινούργια έκδοση ήταν για μένα κάτι αναπάντεχο. Η αιτία που απετέλεσε το αντικείμενο της κριτικής της είναι σήμερα ξεπερασμένη, έχει σχεδόν ολότελα ξεχαστεί. [...] Πώς μπορεί λοιπόν να ενδιαφέρεται ακόμα κάποιος για όσα, πριν από χρόνια είχα πει για τον Ντίρινγκ;»

Πρόκειται βέβαια για μια περιεκτική περίληψη του μαρξισμού της εποχής του, μια κοσμοθεωρητική σύνοψη με εμβέλεια στο χρόνο. Πραγματεύεται εκεί, ανάμεσα στα άλλα, και τη σχέση ανάμεσα στην **απόλυτη** και τη **σχετική αλήθεια**. Πώς να ηγήσει ανεπίκαιρο ακόμα και σήμερα το έργο του, σε μια εποχή που η **μετα-αλήθεια** επιστρατεύεται και θεωρητικοποιείται μάλιστα σαν όπλο της προπαγάνδας της «ενσωματωμένης» οργανικής διανοήσης...

Η ανάγνωση του παρακάτω αποσπάσματος από το Αντι-Ντίρινγκ (Ένγκελς, 1963, σ. 45-46), φέρνει στο νου πολύ μεταγενέστερες του Ένγκελς κατακτήσεις της σύγχρονης Φυσικής. Τη γάτα του Schrödinger και την **κβαντομηχανική θεώρηση** που σήμερα δεν έχει ακόμη εισαχθεί στην ύλη της Φυσικής του Λυκείου, αλλά και τις αφίσες της καμπάνιας κατά των εκτρώσεων που είδαμε στο μετρό, τη φιλολογία εκκλησιαστικών και παραθρησκευτικών κύκλων για το αν είναι φόνος νομικά η έκτρωση καθώς και τις τελευταίες εξελίξεις στην Πολωνία:

«Για τον μεταφυσικό, τα πράγματα και η αντανάκλασή τους στη νόηση, δηλαδή οι έννοιες, είναι μεμονωμένα, σταθερά, ακίνητα, δοσμένα μια για πάντα αντικείμενα έρευνας και πρέπει να εξετάζονται το ένα ύστερα από το άλλο. Ο μεταφυσικός σκέφτεται μόνο με αποκλειστικές αντιθέσεις: λέει ναι - ναι, όχι - όχι, ό,τι υπάρχει πέρα απ' αυτά είναι επιλήψιμο.

Γι' αυτόν, ή υπάρχει ένα πράγμα ή δεν υπάρχει - ένα πράγμα δεν μπορεί να είναι αυτό το ίδιο και ταυτόχρονα κάποιο άλλο. Το θετικό και το αρνητικό αλληλοαποκλείονται απόλυτα. Το αίτιο και το αιτιατό βρίσκονται στην ίδια μόνιμη άκαμπτη αντίθεση μεταξύ τους.

Αυτός ο τρόπος σκέψης μάς φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, εξαιρετικά σωστός γιατί είναι ο τρόπος σκέψης του λεγόμενου υγιούς ανθρώπινου νου. Όμως αυτός ο υγιής άνθρωπος νους, όσο αξιολύπητος φίλος είναι, όταν μένει στα πεζά πλαίσια των τεσσάρων τοίχων του, περνάει πολύ καταπληχτικές περιπέτειες μόλις τολμήσει να βγει στον πλατύ κόσμο της έρευνας· και ο μεταφυσικός τρόπος, όσο κι αν είναι δικαιολογημένος, και μάλιστα αναγκαίος σε πλατείς, ανάλογα δηλαδή με τη φύση του αντικειμένου, εκτεταμένους χώρους, σκοντάφτει ωστόσο πάντα αργά ή γρήγορα σε ένα φραγμό, και πέρα από αυτόν γίνεται μονομερής, στενοκέφαλος, αφηρημένος και περιπλανιέται σε άλυτες αντιφάσεις, για το λόγο ότι πέρα από τα ξεχωριστά, τα μεμονωμένα πράγματα ξεχνά την αλληλουχία τους, για το λόγο ότι πέρα από την ύπαρξή τους ξεχνά τη γέννησή τους και τον αφανισμό τους, γιατί πέρα από την ακινησία τους ξεχνά την κίνησή τους, γιατί πίσω από τα δέντρα δεν βλέπει το δάσος.

Για την καθημερινή μας χρήση ξέρουμε π.χ. και μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν ένα ζώο υπάρχει ή όχι. Μια ακριβέστερη όμως διερεύνηση μας δείχνει πως κάποτε αυτό το απλό ζήτημα είναι εξαιρετικά μπερδεμένο, όπως άλλωστε το ξέρουν πολύ καλά οι νομικοί, που μάταια πάσχισαν να βρουν ένα λογικό όριο που πέρα απ' αυτό ο υπαίτιος θάνατος του εμβρύου μέσα στα σπλάχνα της μάνας να χαρακτηρίζεται φόνος.

Άλλο τόσο αδύνατο είναι να διαπιστωθεί η στιγμή του θανάτου, γιατί η φυσιολογία αποδεικνύει ότι ο θάνατος δεν είναι ένα απλό, ακαριαίο συμβάν αλλά μια πολύ μακρόχρονη φυσιολογική λειτουργία.

Το ίδιο και κάθε οργανικό ον, την ίδια στιγμή είναι το ίδιο και δεν είναι το ίδιο· κάθε στιγμή πεθαίνουν κύτταρα του σώματός του και σχηματίζονται άλλα καινούργια· ύστερα από ένα μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα, η ύλη αυτού του σώματος έχει ανανεωθεί ολωσδιόλου, έχει αντικατασταθεί από άλλα υλικά μόρια, έτσι που κάθε οργανικό ον, είναι πάντα το ίδιο αλλά και ένα άλλο.»

-Οι αναφορές στο **Δαρβίνο** και το έργο του θυμίζουν το θόρυβο στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ για τα σχολικά βιβλία από τους σκοταδιστές πολέμιους της **θεωρίας της εξέλιξης** και οπαδούς του **ευφυούς σχεδιασμού**.

Ο Ένγκελς για τον αντισημιτισμό

Στις μέρες μας δημοσιεύτηκε ένα ανατριχιαστικό βίντεο. Ο Μιχαλολιάκος μιλάει χυδαία επιχαίροντας για την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στο Άουσβιτς, υπό τους καγχασμούς των ναζιστών ακροατών του. Τις παραμονές της ιστορικής απόφασης στη δίκη της Χρυσής Αυγής, βεβηλώθηκαν για άλλη μια φορά εβραϊκά νεκροταφεία. Ο θεωρητικός του ναζισμού Κ. Πλεύρης, συγγραφέας του γνωστού αντισημιτικού πονήματος, επανέρχεται στο προσκήνιο. Ο αντισημιτισμός δηλητηριάζει ακόμα την ατμόσφαιρα. Το παρακάτω απόσπασμα από επιστολή του Ένγκελς **[1]** στην εργατική εφημερίδα της Αυστρίας Arbeiterzeitung, στο οποίο αφού αναλύσει τη γέννησή του, στηλιτεύει τον αντισημιτισμό ως μορφή ψευτο-σοσιαλισμού των αντιδραστικών τάξεων, είναι δυστυχώς επίκαιρο:

«Ο αντισημιτισμός είναι απλά η αντίδραση των παρακμαζόντων μεσαιωνικών κοινωνικών στρωμάτων εναντίον μιας σύγχρονης κοινωνίας, που αποτελείται βασικά από καπιταλιστές και μισθωτούς εργάτες, έτσι ώστε να εξυπηρετεί μόνο αντιδραστικούς σκοπούς κάτω από ένα δήθεν σοσιαλιστικό μανδύα. [...] Ο αντισημίτης παρουσιάζει τα γεγονότα σε ένα εντελώς ψευδές φως.

Δεν ξέρει καν τους Εβραίους που επικρίνει, αλλιώς θα γνώριζε ότι, χάρη στον αντισημιτισμό στην Ανατολική Ευρώπη, υπάρχουν εδώ στην Αγγλία και στην Αμερική χιλιάδες και χιλιάδες Εβραίοι προλετάριοι, όπως υπάρχουν και στην Τουρκία, εξαιτίας της ισπανικής Ιεράς Εξέτασης• και είναι ακριβώς αυτοί οι Εβραίοι εργάτες που υφίστανται τη χειρότερη εκμετάλλευση και μαστίζονται πιο πολύ από τη φτώχεια.

Στην Αγγλία κατά τη διάρκεια των τελευταίων δώδεκα μηνών είχαμε τρεις απεργίες από Εβραίους εργάτες. Μπορεί λοιπόν να αναμένεται να συμμετάσχουμε στον αντισημιτισμό στον αγώνα μας ενάντια στο κεφάλαιο;

Επιπλέον, χρωστάμε πολλά στους Εβραίους. Αφήνοντας κατά μέρος τον Χάινε και τον Μπέρνε, ο Μαρξ ήταν ένας ακραιφνής Εβραίος• ο Λασάλ ήταν Εβραίος. Πολλοί από τους καλύτερους ανθρώπους μας είναι Εβραίοι. Ο φίλος μου ο Βίκτωρ Άντλερ, ο οποίος βρίσκεται τώρα σε μια βιενέζικη φυλακή για την αφοσίωσή του στην υπόθεση του προλεταριάτου, ο Έντουαρντ Μπερνστάιν, συντάκτης του Sozialdemokrat του Λονδίνου, ο Πάουλ Σίνγκερ, ένας από τους καλύτερους άνδρες μας στο Ράιχσταγκ - άνθρωποι που είμαι υπερήφανος να τους αποκαλώ φίλους μου, και όλοι τους Εβραίοι! Κατόπιν όλων, εγώ ο ίδιος είχα βαπτιστεί σε Εβραίο από την Gartenlaube και, μάλιστα, εάν μου επιβαλλόταν να διαλέξω, θα

προτιμούσα ευχαρίστως να είμαι Εβραίος παρά “Χερ φον”!»

Το κράτος και ο μαρασμός του

Για το ζήτημα του κράτους και του μαρασμού του, σημαντικό σημείο οραματικού προβληματισμού, ο Ένγκελς σημειώνει:

«Το κράτος αποτελούσε ανέκαθεν τον επίσημο εκπρόσωπο ολόκληρης της κοινωνίας, την ενσάρκωση της κοινωνίας σε ένα ορατό σώμα· και ήταν ανέκαθεν το κράτος εκείνης της τάξης που, για την εποχή της, αντιπροσώπευε ολόκληρη την κοινωνία: στην αρχαιότητα, π.χ., το κράτος των δουλοκτητών ελεύθερων πολιτών, στο μεσαίωνα το κράτος των ευγενών της φεουδαρχίας και στην εποχή μας το κράτος της αστικής τάξης.

Όταν όμως γίνει ο πραγματικός εκπρόσωπος **ολόκληρης της κοινωνίας**, τότε καταντάει αυτομάτως **περιττό**. Όταν δηλαδή δεν θα υπάρχει πια καμιά κοινωνική τάξη, που θα πρέπει να κρατιέται σε υποταγή και καταπίεση, όταν πια δεν θα υπάρχει **κυριαρχία μιας τάξης πάνω σε κάποια άλλη** και ο αγώνας για την ύπαρξη, που προκαλείται ως τα τώρα από την αναρχία της παραγωγής σταματήσει, και μαζί μ’ αυτά σταματήσουν και οι συγκρούσεις και οι βιαιοπραγίες που πηγάζουν από εδώ, τότε δεν θα υπάρχει πια τίποτα που να χρειάζεται υποταγή και καταπίεση, που να χρειάζεται μια ειδική εξουσία βίας, δηλαδή ένα κράτος.

Η πρώτη πράξη με την οποία το κράτος θα εμφανισθεί σαν ο πραγματικός εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας είναι η πράξη με την οποία θα πάρει στην κατοχή του για λογαριασμό και εν ονόματι όλης πραγματικά της κοινωνίας, το σύνολο των μέσων παραγωγής -αυτή η πράξη θα είναι ταυτόχρονα και **η τελευταία του πράξη σαν κράτους**.. Η επέμβαση της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων θα γίνεται περιττή από μέρα σε μέρα και στον ένα τομέα ύστερα από τον άλλον και στο τέλος θα ατονήσει από μόνη της και θα λησμονηθεί. **Το κράτος δεν “καταργείται”, απονεκρώνεται.**» (Ένγκελς, 1963, σ. 416 - 417)

-«**Ο στρατός**», σημειώνει ο Ένγκελς (Ένγκελς, 1963, σ. 253),

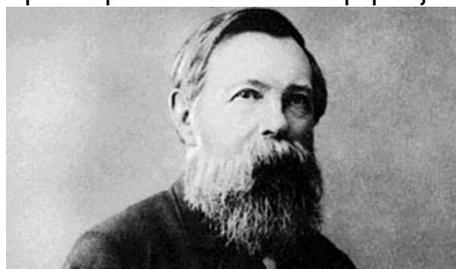
«έχει γίνει ο κύριος σκοπός, αυτοσκοπός του κράτους. Οι λαοί δεν έχουν πια κανένα άλλο λόγο ύπαρξης, έξω από το να εφοδιάζουν και να ταΐζουν τους στρατιώτες. Ο μιλιταρισμός αυτός φέρνει μέσα του και το σπέρμα της ίδιας του της καταστροφής. Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τα διάφορα κράτη από τη μια

μεριά να διαθέτουν κάθε χρόνο όλο και περισσότερα χρήματα για το στρατό, το στόλο, τα πυροβόλα κλπ., δηλαδή να επιταχύνουν όλο και περισσότερο την οικονομική τους κατάρρευση και από την άλλη, να καταπιάνονται όλο και πιο σοβαρά με τη γενική υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και έτσι στο τέλος να εξοικειώνουν ολόκληρο το λαό στο χειρισμό των όπλων, κάνοντάς τον έτσι ικανό στη δεδομένη στιγμή, να επιβάλει τη δική του θέληση, πάνω στη μεγαλόσχημη στρατιωτική διοίκηση. Και η στιγμή αυτή θα έρθει μόλις οι τεράστιες λαϊκές μάζες - οι εργάτες της υπαίθρου και της πόλης και οι αγρότες - αποχτήσουν την απαραίτητη θέληση. Στο σημείο αυτό, ο στρατός των δυναστών θα μετατραπεί σε λαϊκό στρατό. Η στρατιωτική μηχανή αρνείται υπηρεσία και ο μιλιταρισμός εξαφανίζεται, σύμφωνα με τη διαλεκτική της ίδιας του της ανάπτυξης.»

Η βία, όχι αφηρημένα, «από οπουδήποτε και αν προέρχεται» αλλά από ταξική σκοπιά

«Για τον κ. Ντίρινγκ, η βία είναι το απόλυτο κακό και η πρώτη πράξη βίας είναι γι' αυτόν, το προπατορικό αμάρτημα», σημειώνει λίγο παρακάτω (Ένγκελς, 1963, σ. 271).

«Ολόκληρη η περιγραφή του, η σχετική με τη βία, είναι μια ιερεμιάδα για τον τρόπο με τον οποίο όλη η ως τώρα ιστορία έχει μολυνθεί από το προπατορικό αμάρτημα, για την επονείδιστη διαστροφή όλων των φυσικών και κοινωνικών νόμων, από τούτη τη διαβολική δύναμη, τη βία. Το ότι όμως **η βία παίζει και έναν άλλο ρόλο στην ιστορία, έναν επαναστατικό προοδευτικό ρόλο**, το ότι δηλαδή, σύμφωνα με τα λόγια του Μαρξ, είναι η **μαμή**, που από κάθε παλιά κοινωνία, ξεγεννά μια

καινούρια κοινωνία, το ότι αποτελεί το όργανο με το οποίο επιβάλλεται η κοινωνική εξέλιξη και σπάζει τις αποστεωμένες, τις νεκρές πολιτικές μορφές - για όλα αυτά, δεν λέει ούτε λέξη ο κ. Ντίρινγκ. Μόνο αναστενάζοντας και βογκώντας, παραδέχεται πως ίσως, για να ανατραπεί το οικονομικό σύστημα της εκμετάλλευσης, μπορεί να χρειαστεί δυστυχώς η βία! Γιατί κάθε χρήση βίας, διαφθείρει εκείνον που τη χρησιμοποιεί. Και όλα αυτά λέγονται, παρά τη μεγάλη ηθική και πνευματική ανύψωση που επέφεραν όλες οι νικηφόρες επαναστάσεις.»

-Στο έργο «Επανάσταση και Αντεπανάσταση στη Γερμανία» (1851 -1852) που γράφτηκε σε συνεργασία με τον Μαρξ, ο Ένγκελς καταπιάνεται με τη μελέτη των ζητημάτων της **ένοπλης εξέγερσης**, έχοντας προηγούμενα συμμετάσχει και ο ίδιος σε αυτήν. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Μάντσεστερ, έγραψε πολλά σχετικά με τα στρατιωτικά ζητήματα ενώ ο Λένιν τον θεωρούσε αυθεντία σε αυτά. Όχι τυχαία ο Ένγκελς επονομαζόταν **«Στρατηγός»**.

-Ο όρος **κρατικός καπιταλισμός**, που αναφέρεται στο Αντι-Ντίρινγκ, φέρνει συνειρμικά στο νου τη συνεχιζόμενη συζήτηση στις γραμμές του κομμουνιστικού κινήματος σχετικά με τη φύση των καθεστώτων του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού. Πολύ περισσότερο σήμερα, που η καπιταλιστική Κίνα με τα δισ. του πληθυσμού της δυσφημεί παγκόσμια τις ευγενείς κομμουνιστικές ιδέες.

-Όπως έδειξαν με τραγικό τρόπο οι καταρρεύσεις του '89, η **συμμετοχή των μαζών** είναι εκ των ων ουκ άνευ όρος για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας. Ο Ένγκελς αναγόρευε στον σημαντικότερο όρο της νίκης της σοσιαλιστικής επανάστασης την ενεργό στράτευση και συμμετοχή των μαζών. Στην Εισαγωγή του στο «Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850» (Μαρξ, σ. 25), σημείωνε χαρακτηριστικά:

«Εκεί όπου πρόκειται για μία ολοκληρωτική μετατροπή της κοινωνικής οργάνωσης, εκεί πρέπει να πάρουν μέρος οι ίδιες οι μάζες, πρέπει οι ίδιες να 'χουν κιάλας καταλάβει για τι πρόκειται, γιατί δίνουν το αίμα τους και τη ζωή τους.»

-Στις μέρες μας, στην εποχή του **ολοκληρωτικού καπιταλισμού**, η διαρκής περιστολή των εργατικών δικαιωμάτων, των κοινωνικών κατακτήσεων, των συνδικαλιστικών και πολιτικών ελευθεριών παροξύνεται. Η μάχη συνεπώς για την υπεράσπιση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, η πάλη για την υπεράσπιση των δημοκρατικών κατακτήσεων και ελευθεριών αναδεικνύεται σε σημαντική προτεραιότητα για το εργατικό και λαϊκό κίνημα. Ο Ένγκελς στην κριτική του σχεδίου προγράμματος της Ερφούρτης, στην Εισαγωγή στους «Ταξικούς αγώνες στη Γαλλία» αλλά και στο ίδιο το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος μαζί με τον Μαρξ, αναγορεύουν **τα δημοκρατικά δικαιώματα και ελευθερίες σε πεδίο πάλης της εργατικής τάξης**, καθώς αυτά αποτελούν **«το δικό της ζωτικό στοιχείο, τον αέρα που της χρειάζεται για να μπορεί να αναπνέει»**, ασκώντας κριτική σε όσους τα παραθεωρούν.

Στο έργο του υπάρχουν επεξεργασίες καίριων ερωτημάτων για την κομμουνιστική απελευθέρωση. Για την **οικογένεια** και τη **θέση της γυναίκας**, για την αναγκαιότητα της κατάργησης της **αντίθεσης πόλης - υπαίθρου, χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας**.

Σε όλα τα παραπάνω ας προσθέσουμε και τη **σεμνότητα**. Ο ίδιος έλεγε (Ένγκελς, 2017, σ.43-44):

«Ας μου επιτραπεί εδώ μια προσωπική διευκρίνιση. Τελευταία μίλησαν πολλές φορές για τη συμβολή μου σ' αυτήν τη θεωρία, κι έτσι δεν μπορώ να μην πω εδώ τα λίγα εκείνα λόγια που εξαντλούν το ζήτημα. Δεν μπορώ ούτε ο ίδιος να αρνηθώ ότι πριν και στο διάστημα της σαραντάχρονης συνεργασίας μου με τον Μαρξ, έχω κι εγώ κάποιο

ανεξάρτητο μερτικό στη θεμελίωση της θεωρίας, και ιδιαίτερα στην επεξεργασία της. Όμως, το μεγαλύτερο μέρος από τις κατευθυντήριες βασικές ιδέες, ιδιαίτερα στον οικονομικό και ιστορικό τομέα, και ειδικά στην τελική τους αυστηρή διατύπωση, ανήκουν στον Μαρξ.

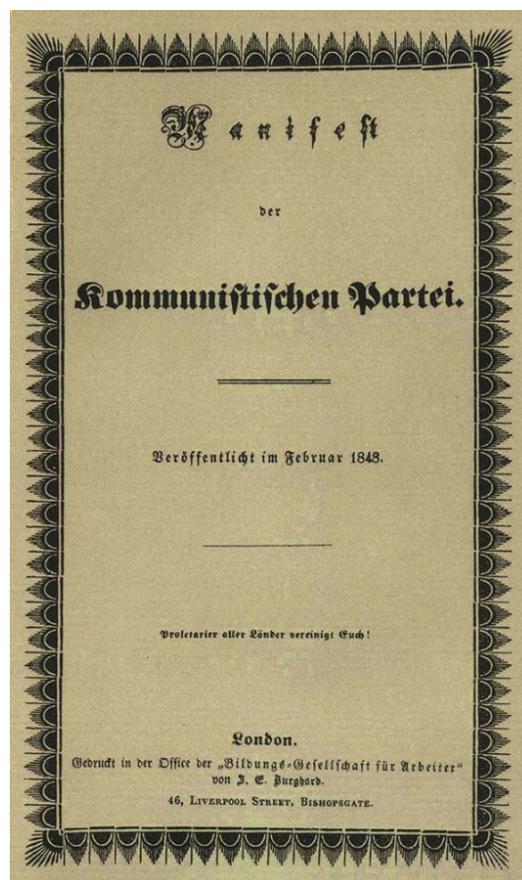
Εκείνο που πρόσφερα εγώ -αν εξαιρέσουμε, βέβαια, μερικούς ειδικούς κλάδους- μπορούσε βέβαια να το είχε κάνει ο Μαρξ και χωρίς εμένα. Ό,τι έδωσε ο Μαρξ, δε θα το κατάφερα εγώ μοναχός.

Ο Μαρξ στεκόταν πιο ψηλά, έβλεπε πιο μακριά και το βλέμμα του αγκάλιαζε περισσότερο και ταχύτερα από ό,τι όλοι εμείς οι άλλοι.

Ο Μαρξ ήταν μεγαλοφυΐα, εμείς οι άλλοι, το πολύ - πολύ, ταλέντα. Χωρίς αυτόν, η θεωρία δε θα ήταν σήμερα καθόλου αυτή που είναι. Γι' αυτό δίκαια φέρνει το όνομά του».

Επιγραμματικότερα, σε επιστολή του προς τον Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ (15/10/1884) δήλωνε περήφανος που σε όλη τη ζωή του ήταν το **δεύτερο βιολί** δίπλα στο σπουδαίο πρώτο βιολί

που ήταν ο **Μαρξ**.

Παρά τις μετριοφρονες διατυπώσεις τού Ένγκελς σχετικά με τις επιστημονικές του γνώσεις -«σε χώρους που το πολύ - πολύ κινούμαι με αξιώσεις ερασιτέχνη», σημείωνε στον Πρώτο Πρόλογο της πρώτης έκδοσης του Αντι-Ντίρινγκ (Ένγκελς, 1983, σ. 24)-, ο ίδιος είχε μελετήσει σε βάθος τη Φυσική, τα Μαθηματικά, τη Χημεία, τη Βιολογία, τη Γεωλογία, την Κοσμολογία της εποχής του και χρησιμοποιούσε με ακρίβεια τα συμπεράσματά τους στα έργα του, αναδεικνύοντας πάντα τη **διαλεκτική σύνδεση αιτίου - αιτιατού**. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο για την «κακοποίηση» -και μάλιστα «εγκληματική», όπως ο ίδιος αναφέρει στον Πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του Αντι-Ντίρινγκ (Ένγκελς, 1983, σ. 29)- της μαθηματικής έννοιας της **μονάδας των φανταστικών αριθμών i** είχε δεχτεί κριτική στο πεδίο της επιστήμης.

Ο ίδιος ο Λένιν τον τιμούσε: Σύμφωνα με αυτόν, ο Ένγκελς στο πολύ σημαντικό έργο «**Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία**», «**απέδειξε πρώτος ότι το προλεταριάτο δεν είναι μόνον η τάξη που υποφέρει. [...] Το προλεταριάτο, στους αγώνες του, θα βοηθήσει**

μόνο του τον εαυτό του». Τον θεωρούσε ταυτισμένο με τον Μαρξ και, μετά τον θάνατό του, αδιαμφισβήτητο σύμβουλο και οδηγό των σοσιαλιστών της Ευρώπης.

Κλείνοντας το σύντομο τούτο κείμενο, το έργο του Φρίντριχ Ένγκελς δεν είναι απλώς πολύτιμο ιδεολογικό κειμήλιο, καλά φυλαγμένο στο θησαυροφυλάκιο της θεωρητικής παρακαταθήκης των κλασικών. Αποτελεί ταυτόχρονα πολιτικό πολιτικό αστέρι στους αγώνες τού **σήμερα** για όσους, αναγνωρίζοντας τον εαυτό τους στην **11η θέση για τον Φόιερμαχ**, προσβλέπουν σε μια αντεπίθεση των επαναστατικών ιδεών στην εποχή μας. Όσους αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα του κομμουνισμού ως πραγματικού κινήματος «**που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων**», αλλά και ως στρατηγικού στόχου για μια κοινωνία καθολικής απελευθέρωσης και δημιουργικής ζωής χωρίς εκμετάλλευση, φτώχεια, καταπίεση και αλλοτρίωση. Μια κοινωνία χωρίς **τάξεις** και **κράτος**.

Ιδιαίτερα δε για εκείνους, που δεν εναποθέτουν τον κομμουνισμό σε κάποιο άδηλο μελλοντικό νομοτελειακό επέκεινα αλλά τον προσεγγίζουν ιστορικά, θεωρητικά και πολιτικά, σαν κόκκινο νήμα που διαπερνά την πράξη τού **παρόντος**, σαν φάρο προοπτικής και αδήριτη αναγκαιότητα που αναδύεται από τους αγώνες τού **σήμερα**.

Για να επιστρέψουμε εκεί από όπου ξεκινήσαμε: Το **Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος**, αναδεικνύει ξανά στην άγρια εποχή μας το όραμα ενός σύγχρονου κομμουνιστικού προγράμματος και του αντίστοιχου φορέα της κομμουνιστικής απελευθέρωσης στον 21ο αιώνα.

[1] Η επιστολή γράφτηκε στις 19 Απρίλη και δημοσιεύθηκε στην Arbeiterzeitung στις 9 Μάη του 1890. Περιλαμβάνεται στον τόμο 6 της Μαρξιστικής Σκέψης, σελ. 102-103. Πηγή, marxists.org.

Βιβλιογραφία:

Ένγκελς, Φρ., 1963: **Αντι-Ντύρινγκ, Αθήνα, Αναγνωστίδης, μτφρ. Τ. Στεργίου**

Ένγκελς, Φρ., 2017, **Ο Λουδοβίκος Φόιερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή**

Μαρξ, Κ., **Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850, Κλασικά Κείμενα, Μακρυωνίτης**

Το παραπάνω κείμενο δημοσιεύτηκε στον τόμο **Φρίντριχ Ένγκελς -Ο άλλος Μαρξ** που κυκλοφόρησε με την Εφημερίδα των Συντακτών στις 19/12/2020, με αφορμή τη συμπλήρωση 200 ετών από τη γέννηση του Φρ. Ένγκελς